

Filosoffen

Ved ANDERS FOGH JENSEN

Meningen i og med arbejdslivet

Foredrag 31. januar 2013

Anders Fogh Jensen www.filosoffen.dk

RESUMÉ

Jeg begynder med at rydde lidt op i meningsbegrebet, fordi jeg mener at ordet mening bruges om alt muligt andet end det der begribes som mening. Det kræver en forklaring, nemlig en skelnen mellem ord og mening. Dette fører til en bestemmelse i tre punkter af, hvad jeg mener vi skal forstå ved mening. Derefter videregiver jeg nogle af filosofiens indsigter fra perioden 1870-1950, hvor det bliver klart, at en modernitet er ved at sætte sig igennem, som ikke i sig selv giver mening. Dette er baggrunden for, at meningsspørgsmålet i særlig grad stiller sig i dag. Endelig behandler jeg meningen med livet i det hele taget og arbejdslivet specifikt, og giver slutteligt et bud på, hvori meningsproblemerne består i dag.

INDHOLD

1. Meningen er altid et træk ved noget andet
2. Ord og begreb
3. Hvad betyder mening?

4. Modernitet og mening

5. Meningen i og med arbejdslivet

6. Konklusion

I dag skal jeg tale om det meningsfulde arbejdsliv. Det opdrag, jeg har fået, er at jeg skal give en filosofisk vinkel på det. Nu kan filosofiske vinkler resultere i mange forskellige spørgsmål og svar, og jeg har derfor givet mig til at overveje, hvilken vinkel, der var mest brugbar her. Og jeg tror, at der er brug for at begynde ædrueligt.

Hvorfor nu det? Jo, fordi meningsfuldhed er blevet et buzz word, en positivetikette man kan klistre på det meste, og som man efterhånden kan forvente af mangt og meget. Og hvis man deltager i et jubelkor om anerkendelse, rummelighed, inklusion, vækst eller meningsfuldhed, så kan man lidt komme til intet at sige.

Så jeg vil prøve at sige noget først om, hvad det overhovedet er, vi mener, når vi taler om det meningsfulde og in casu det meningsfulde arbejdsliv. Risikoen ved den slags begrebsanalyser, som filosofien har begivet sig af med siden middelalderen, hvor den var tjenestepige for teologien, er at man slet ikke siger noget interessant. At man bare har lavet meningsanalyse, der på ingen måde pegede i retning af, hvordan man skal leve sit liv. Sand men lidt åndløs analyse. Den risiko mener jeg nu ikke er så stor her, fordi der gemmer sig noget i vores begreb om det meningsfulde, som vi kan pakke ud og kigge på – og som på den måde kan guide os lidt i en retning, eller i det mindste gøre os mere klar over, hvad vi skal blive ved med at gøre.

Jeg vil derfor I) begynde med en analyse af, hvad vi mon mener med det meningsfulde, og derefter sige lidt om II) hvorfor vor tid særligt har problemer med det meningsfulde, og til sidst lidt om III) hvordan meningsfuldhedsforventningen kom ind i arbejdslivet. På baggrund af første del håber jeg, at det meningsfuldes entré i arbejdslivet står i et lidt andet lys.

1. Meningen er altid et træk ved noget andet

Indenfor filosofien gengiver man undertiden Hegels eksempel: En mand gik på markedet for at finde frugt. Han gik rundt fra det ene sted til det andet og spurgte efter frugt. De viste ham, at de havde pærer, æbler, bananer og appelsiner. Men manden ville have frugt, og til sidst kom han tomhændet hjem.

Eksemplet peger selvfølgelig på, at der er grænser for hvor konkret et almenbegreb kan findes. At arten kun findes i konkrete eksemplarer af arten, men at arten ikke er en substans på samme måde. Menneskearten kan ikke udpeges som andet end konkrete mennesker.

Og særligt med begreber som lykke gælder det, at man ikke kan få 'den' direkte. Man kan nok intendere lykken direkte, men man kan ikke få den direkte. Hvorfor ikke det? Fordi den ikke er et 'den'. Den er ikke en substans, men noget der kan hænde momentant eller i en mindre tidslig udstrækning ved at noget andet sker.

Det samme mener jeg gør sig gældende med mening. Mening kan nok vildes direkte, men kan ikke fås direkte. Man kan gøre ting, som man gerne vil, som man mener gør en forskel, som er sjove eller fører en videre, eller mange andre ting, og som viser sig meningsfulde. Men man kan ikke isolere meningen, lige så lidt som man kan slå søm i en solopgang.

Om lidt skal vi tale om, hvad mening så kan være. Men jeg vil lige gøre et ophold mere, nemlig at gøre opmærksom på vores udtryk 'det meningsfulde'. Om vi så taler om det meningsfulde liv, det meningsfulde arbejdsliv, den meningsfulde dag, det meningsfulde ægteskab, eller hvad vi nu taler om, så synes vores udtryk at tage udgangspunkt i et bestemt billede og antyde, at det er sådan verden er: At dagen, livet, arbejdslivet, ægteskabet er en beholder, der kan være tom, næsten tom, halvtom, næsten fuld eller fuld. Og at den substans, den kan fyldes med, er mening. 'Det er et halvt meningsfuldt liv'. 'Det er næsten meningsfuldt'. 'Det er meningsfuldt'. Her gelejdes vi af sproget ind i en bestemt form for meningsforståelse, nemlig at meningen er en substans, et noget. Og det er klart, at

hvis vi tror den er et noget, så kan man også ville den direkte, som man kan ville udvinde olien af jorden. Meningen skulle ifølge sprogets faste metaforik ikke være noget efemert, der hænder, men noget der kan villes og isoleres. Det er det, jeg vil prøve at tale lidt imod i det følgende. Jeg vil prøve at tale for, at det er noget, der kan hænde.

2. Ord og begreb

Ord og begreber er forskellige.

Man skifter ikke begrebet ved at skifte ordet ud. For eksempel ændrer det ikke på en appelsinvand, om man hiver etiketten af den og sætter en etiket med citronvand på den. Den smager stadig af det samme. Det er på den anden side også klart, at vi godt ville kunne lave en gruppe af vand, som f.eks. frugtvand til forskel fra sportsvand. Her har vi lavet et nyt begreb, det vil sige et nyt snit i virkeligheden. Vi har samlet alle blandingerne af frugter, vand og sukker til frugtvand og adskilt dem fra andre typer af læskende art, som vi har samlet under sportskategorien og kaldt sportsvand. En allergiker må f.eks. lave andre snit i verden: det tålelige og det ikke tålelige.

Sprogfilosofien - og teorien om betydningsdannelse - er mere kompliceret end det her, men det kan hjælpe os til at holde begrebet om begreb og begrebet om ord ude fra hinanden. Begrebet er et snit i virkeligheden, ordet er noget, der benævner dette snit.

Det kan let illustreres med forskelle mellem sprog. På dansk har vi f.eks. træ og skov. På engelsk tree, wood, Forrest. På fransk arbre, forêt. Undertiden kan man sætte den første i flertal og få en lidt mindre version af det næste: træerne, the woods, les arbres. Pointen er her, at visse af betegnelserne er mere bredspektrede end andre. Det vil sige, at skov skal spænde over både wood og Forrest, over noget af det der falder inde under arbres og forêt. Med andre ord, der er på de forskellige sprog forskellige snit i virkeligheden. Dette er de forskellige begreber. Hvad de så tilfældigvis - eller rettere med bestemte, men ikke nødvendige grunde - hedder, det

er ord.

Hvorfor giver jeg mig nu til at forelæse i forskellen mellem ord og begreber? Jo, det er fordi når vi står med ordet mening, må vi spørge, hvilke begreber det egentlig henviser til. Med andre ord, jeg kunne have en mistanke om, at ordet mening er flydt over sin kategori og er blevet påklistret andre kategorier, uden at vi har ændret disse kategorier – ligesom hvis citronvandsetiketterne blev klisteret på andre typer af vand og fik os til at tro, at det var det samme som citronvand. Med andre ord, at vi kalder meget for mening, der egentlig betegner noget andet.

Dette lyder måske mærkeligt, men det er ikke unormalt.

Jeg har tidligere undersøgt, hvorledes projektordet flyder ud over projektkategorien, og gør, at alt muligt, der ikke fungerer og organiseres som projekter også kaldes projekter, måske fordi det er smartere at være med i et projekt end at gøre sin pligt og udføre sin opgave. Det er ofte det, der sker med buzzwords.

Problemet med at skifte ord er, at man i bedste fald ikke tænker noget nyt, og i værste fald forvirrer. Med andre ord, det bliver sværere at håndtere meningsproblemer i livet generelt og her mere specifikt i arbejdslivet, hvis mening er et diffust begreb, der diffunderer rundt i alle mulige sammenhænge. Foreløbig har jeg blot sagt to ting: a) at vi af sproget bliver narret til at tro, at meningen er en substans, men at da jeg mener, at mening snarere er noget der hænder – og som man ikke kan kontrollere – så er den udvindingsmæssige tilgang en uhensigtsmæssig måde at gå til mening på. Der findes ikke ufiltreret lyksagelighed eller tyktflydende mening. Og b) at meningsordet er ved at flyde over i andre kategorier, uden at vi får lavet nye snit i verden (begreber), og kalder disse andre kategorier for mening. Lad os nu se, hvad mening ellers kan betyde.

3. Hvad betyder mening?

Det kan selvfølgelig være forvirrende at se på andre sprogs begreber for mening, men det kan også somme tider være opklarende for ens begreber, fordi man ser, hvordan begreber også kan snitte virkeligheden, og det skaber en refleks tilbage på

ens eget sprog; ligesom med træ, wood, arbre: de viser, at vi skærer virkeligheden forskelligt. Jeg vil derfor lige først kort gøre opmærksom på følgende, før jeg vil stille spørgsmålet: hvad mener vi med mening?

På engelsk har vi meaning og sense. Begrebsskellet ligger ikke samme sted som det danske, men groft sagt kan vi sige, at meaning snarere svarer til det, vi kalder betydning og at sense svarer til det, vi kalder mening. Undertiden kan meaning godt række ind over mening, det er ikke helt så klart, med andre ord, meaning betyder som oftest betydning, og undertiden mening.

Men vi lærer måske noget andet her, nemlig at mening kan have noget med det engelske sense at gøre. Som i common sense, en sans. Næsten det samme ord går igen i det franske sens, der betyder mening. Sens står her overfor l'absurde, det meningsløse, det der ingen mening har – eller som vi også siger non-sens. Mening er det modsatte af nonsens. Betydning hedder da signification (eller i den lingvistiske lingo: signifié). Men: Sens har også en anden betydning på fransk; det betyder retning. Nogle af jer har måske på en kunstudstilling set skiltet 'sens de l'exposition' – udstillingens retning. Sens betegner retningen. Hvis man vender tilbage til vores skelnen mellem begreb og ord, så kunne man indvende noget. Synonym er når to forskellige ord bliver brugt om samme begreb, f.eks. taxa og hyrevogn. Et homonym er derimod når et ord samme ord spænder over to begreber, som f.eks. bakke: en foldning i landskabet og en bevægelse baglæns. Den mulige indvending kunne nu være: Er sens ikke blot et homonym, der både dækker over retning og mening, således at forstå, at de slet ikke har andet at gøre med hinanden, end at de hedder det samme. Jeg mener ikke at det er ét ord for to forskellige ting. Og det mener jeg ikke, fordi jeg synes at retning virker som en ret vigtig komponent i vores forståelse af det meningsfulde, f.eks. at retning i arbejdet en vigtig komponent i fornemmelsen af at arbejdet er meningsfuldt, modsat at køre i ring, at gå ud af alt for mange forskellige veje, at stå stille eller måske gå et skridt frem og et tilbage.

Hvis vi kigger på det tyske sprog, så har vi Bedeutung, som betydning, meaning, signification og vi har Meinung, som mere svarer til det fransk avis og det engelske

opinion, en mening man har om noget, en offentlig mening. Og når vi taler om et meningsfuldt liv, så har vi også med vores danske ord mening noget, der dækker over noget, som vi ikke er interesseret i, nemlig denne eller hins mening om dette eller hint. En politiker eller en politisk kommentator er som regel fulde af meninger som de spreder uden at sprede meningsfuldhed.

Det tyske begreb, der interesserer os, når vi taler om livets mening, er det tyske begreb Sinn[1].

Sinn kan have tre betydninger.

1. For det første kan Sinn betyde noget med sans, lige som det engelske sense, vi talte om i forbindelse med common sense: at man har en fornuftig sans, at kunne mærke, hvad der er rigtigt. Sinn kan have med sansning at gøre som i at kunne mærke, man kan have sans for vin, en forfinet smag, Feinsinn. Dette er den sanserelaterede betydning af Sinn.
2. For det andet kan Sinn betyde noget med at forstå. Vi nærmer os her, hvad vi almindeligvis forstår ved mening, nemlig at når noget er meningsfuldt, kan det forstås. Det kan godt være, at vi er imod tortur, men der er en intern rationalitet i torturmagtens dagsorden og gerninger, der gør, at man kan forstå hvad de vil, hvorfor de vil det, og hvordan de prøver at nå frem til det, de vil. Det er som sådan meningsfuldt, selv om det kan virke som meningsløst i en større sammenhæng. Krig kan virke meningsløst, men det kan give mening at stille hæren op på en bestemt måde for at vinde slaget. Og er krig i virkeligheden meningsløst? Ikke i den her forståelsesmæssige betydning, vil jeg mene, men her rører vi allerede ved den tredje betydning af Sinn.

Imidlertid vil jeg hævde, at vi har brug for en nuancering yderligere her, som er i slægtskab med forskellen mellem meaning og sense, nemlig: blot fordi vi forstår, hvad noget betyder, så giver det ikke nødvendigvis mening. Hvis en siger til mig: Vidste du, at tværsommen af BMI-indeksene i Hillerød kommune er højere end tværsommen af telefonnumrene i Süderlügum, så ville jeg umiddelbart svare: nej,

det vidste jeg ikke. Og hvis nogen derpå spurgte mig, om jeg forstod meningen med spørgsmålet ville jeg svare: ja, jeg forstod godt spørgsmålet, men jeg forstod ikke meningen med det. Jeg forstod godt spørgsmålet, men jeg forstod ikke hvorfor det skulle opstilles. Denne manglen på et hvorfor findes undertiden som meningsløshed i arbejdslivet i dag. Man forstår godt, hvad man forventes at gøre, men man forstår ikke, hvorfor man skal gøre det. På filosofisk: den fornuft, der installerede forretningensgangen er ikke længere tilstede. Den er blevet instrumentel. Vi begyndte at holde jul på én måde, fordi mormor ville det sådan, men nu er mormor død, og vi fortsætter med at gøre det på en måde, som ingen af os kan lide. Konkluderende for det forståelsesrelaterede meningsbegreb kan vi sige: for at noget giver mening, er det ikke nok at vi forstår det, vi skal også forstå dets hvorfor. Hvorfor spørger du mig om tværsommen? Hvorfor skal vi gøre sådan? Med fabriksarbejderen gik det måske nok an, at han forstod uden at forstå hvorfor. Men i de fleste jobs i dag går det væsentligt ud over udførelsen, hvis den bliver instrumentel, mister sin fornemmelse af 'derfor'.

3. For det tredje kan Sinn være et dæknavn for lykke. Den, der har mening i sit liv er lykkelig. Den, der finder mening i sit arbejdsliv føler sig mere lykkelig, end den der ikke behøver mening med det, eller den der behøver det, men ikke kan finde det.

Når vi kalder krigen for meningsløs, så tror jeg ikke, det er fordi vi ikke forstår den (2) eller måske ikke har sans eller smag for den (1), men fordi den fører ulykke med sig på begge sider. Vi forstår godt, hvad begge parter vil (2), og deres hvorfor (2), f.eks. i konflikten i Mellemøsten, og alligevel synes vi den er meningsløs. Opfyldelsen af et 'hvorfor' - det, der adskilte mening fra betydning - er altså ikke tilstrækkeligt. Det meningsfulde har i sig knyttet også en følelse af glæde, eller lykke om man ligefrem vil. Det skal være 'fedt' at gå på arbejde.

En opsamling på komponenterne i det meningsfulde vil lyde:

i) der er retning i det meningsfulde

ii) der er en forståelse af et 'hvorfor' i det meningsfulde

iii) der er en følelse af glæde relateret til det meningsfulde.

Det var sådan, at jeg gerne ville vise, at den ædruelige begrebsanalyse trods alt kan føre en vis brugbarhed med sig, fordi vi kan betragte konkrete meningsfulde eller meningsløse arbejdsliv og tale om, hvad det er de mangler, eller hvad de netop har af disse elementer. Jeg vil nu gå over til at tale en smule mere samtidsdiagnostiske om, hvorfor og hvordan det meningsfulde udgør et problem i vores liv generelt og in casu i arbejdslivet.

4. Modernitet og mening

Først vil jeg gerne lige indspærke et idéhistorisk intermezzo. Det er ubetvivleligt, at mennesker til alle tider har manglet følelsen af glæde ved deres liv (iii). Der, hvor vores tid særligt er udfordret handler imidlertid om i) retning, og mii) forståelse af et 'hvorfor'.

Vi har fra perioden fra Friedrich Nietzsches skrifter i 1880'erne over Max Webers skrifter i begyndelsen af det 20. Århundrede og frem til Edmund Husserls "Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie" fra 1936 en række diagnoser af, at kulturen og menneskelivet bliver mere og mere meningsløst. Dette fortsætter videre i 1940'ernes Frankfurterskole som kritik af det meningsløse samfund og på samme tid eksistentialismens diagnose af menneskelivet som i bund og grund meningsløst. Udfordringen bliver da: hvordan skabe mening?

At samfundet, kulturen og menneskelivet fremstår som blottet for mening er der en række nogenlunde, om ikke enslydende, så dog kongruente forklaringer på. Da Nietzsche sagde, hvad tiden var svanger med, nemlig at Kristendommen var falskmønteri, var der et kompas, der blev slået i stykker. Hvis ikke de overleverede værdier længere gælder – hvis de højeste værdier har mistet deres værdi – så opstår der en alvorlig orienteringskrise, som vi stadig lider af. Hvad skal jeg gøre med mit liv, hvor skal jeg gå hen, hvad gælder det om, hvis det ikke gælder om at passere til en anden verden efter livet og ikke mindst det spørgsmål som flere af Dostojevskijs figurer formulerer: Er alt tilladt?

Denne værdikrise kalder Nietzsche med et af tidens udtryk for nihilisme. Den er nok forbundet med forvirring og lidelse, men for Nietzsche er selve den løsningen fra de kristne værdier og deres retningsangivelser i sig selv frisættende. Nu gælder det så om for det kreative menneske selv at sætte sine retningsbestemmelser ned i verden. Med andre ord: Verden er måske nok blevet meningsløs, men netop derved er vi blevet fri til at skabe mening. Problemet på Nietzsches tid var blot, at mennesket slet ikke var i stand til at skabe mening, fordi det kun havde prøvet at overtage mening. Det er nu den passage ud af det kristne menneske til den skabende, frie ånd, som Nietzsche vil lære os.

Dette problem mener jeg, at vi stadigvæk tumler med.

Meningsløshedens problem sættes på spidsen af den franske eksistentia­list Camus, der indleder sin lille traktat, *Le mythe de Sisyphe* (Sisyfosmyten, 1942) med følgende tese: "Il n'y a qu'un problème philosophique vraiment sérieux : c'est le suicide." Med andre ord: Der er kun et væsentligt livsfilosofisk spørgsmål, som den enkelte må stille sig: Hvorfor ikke begå selvmord? Jeg har ikke valgt at blive født, men jeg kan vælge at dø. Dette er et menings­spørgsmål, fordi verden ifølge Camus er absurd, dvs. meningsløs; spørgsmålet 'hvorfor leve videre' bliver til spørgsmålet: Kan jeg give nok mening til verden til at ville leve videre i den.

Nietzsche peger imidlertid også på en anden indgang til nihilismen, en anden begrundelse for meningsløsheden og værdiernes forfald, nemlig videnskaben. Videnskaben gennemskuer værdierne, den graver længere og længere ind i de mest minutiøse spørgsmål omkring livet og universet og besvarer dem, men besvarer dem på en meningsløs måde. Den giver årsagsforklaringer, men sætter ikke noget i stedet.

Nogle har måske oplevet det i forbindelse med sygdomme. Lægerne giver en forklaring, der er begrundet i videnskaben, men forklaring besvarer ikke et hvorfor som andet end en årsagsforklaring: det var fordi disse celler muterede og spredte sig dertil. Undertiden oplever man også, at mennesker i deres mangel på accept bliver ved med at spørge til et hvorfor. De tror, at hvis de bare forstår hvorfor de skal

dø, så kunne de også acceptere at de skulle dø. Et andet eksempel kunne være: Jeg bliver ved med at ringe til den kæreste, der har forladt mig, for at få en forklaring, fordi jeg tror, at jeg vil blive mindre ulykkelig, hvis jeg forstår hvorfor.

Men her sammenblander jeg (ii - forståelse) og (iii - lykke). Det, som Nietzsche imidlertid vil påpege, er, at videnskabens fremskridende afdækning af naturen i sig selv nok afslører, at vores gamle fortællinger om naturen - myterne, alkymien, folkevisdommen - var fejlagtige, og fratager os den falske mening som naturen fremstod med i kraft af disse, men at den ikke sætter nogen mening i stedet. Det er det, som hos Max Weber kommer til at hedde affortryllelse, Entzauberung der Welt. Webers udgave arbejder videre på Nietzsches idéer her og nuancerer dem. Kort sagt kan man sige, at mening og værdi har at gøre med et 'hvorfor', eller 'hvad vil vi'? Og at når vi har besluttet hvor vi vil hen, så stiller vi os spørgsmålet 'hvordan'. 'Hvordan' har ikke selv nogen værdi, det er et middel til at opnå målet. For eksempel: Det er værdifuldt med et mere samlet Danmark, vi vil gerne være en mere samlet nation. Storebælt splitter os. Men så lad os da bygge en bro. Det er, hvad Weber ville kalde Wertrationalität, værdirationalitet. Det næste spørgsmål der stiller sig er naturligvis: Hvordan bygger vi så en bro?

Her må vi gå over til videnskaberne, ingeniørerne, arkitekterne, økonomerne, geologerne og spørge: Hvordan gør man det, og hvad koster det? Videnskaberne er indbegrebet af, hvad Weber kalder Zweckrationalität, middel-målrationalitet. De kan ikke svare på, hvad er godt land eller et godt liv er, men de kan hjælpe os med at komme hen til målet, hvis vi ved, hvor vi vil hen. Webers tese er nu, og det er det, han kalder Entzauberung, at vi som kultur er gået over til de middel-mål-rationelle videnskaber for at hente hjælp, men at vi har glemt at komme hjem.

Vi er så at sige blevet ovre i et middel-mål-maskineri, der ikke kan svare på hvor vi skal hen eller hvorfor, det er så at sige meningsløst. Midlet til målet er blevet målet selv. Og heri ligger nihilismen. Og når først ingeniørerne og senere i det 20. århundrede økonomerne overtager virksomhedsledelsen fra entreprenørerne, iværksætterne, så har vi fået ledere, der er uddannede i middelmålrationalitet og

ikke i meningshåndtering. Det giver selvfølgelig organisationerne nogle problemer, når meningen bliver en forventning i de tre betydninger, vi har listet op: retning, forståelse af et hvorfor og en følelse af glæde. Svaret på dette var fra midtfirserne en tendens til en ledelse, der skulle være mere kunstnerisk, humanistisk og med kvindelige værdier som forbilleder.

Beskrivelsen af nihilismen og affortryllesen har tre andre vigtige former i den vestlige filosofi. For det første har den en forgænger hos Marx, der skelnede mellem brugsværdi og bytteværdi. Husets brugsværdi er at man kan bo i det. Dets bytteværdi er hvad man kan få for det. Mennesket kan imidlertid begynde at købe et hus for at tjene penge, for at få bytteværdi. Og i fremmedgørelse kan mennesket helt glemme, at det penge egentlig kun var et middel til noget brugbart, og ikke et mål i sig selv. Midlet bliver målet.

Hos Edmund Husserl og hans mange elever, blandt andre Alexandre Koyré, Frankfurterskolen og Jürgen Habermas får det følgende formulering: Livsverdenen er blevet fortrængt af systemverdenen. At den systematiske, videnskabelige, bureaukratiske fornuft har fortrængt selve livet. Det er det mange rundt omkring oplever på deres arbejdsplads når evalueringer og målinger tager tiden fra det arbejde, de egentlig skulle udføre. Man blev bibliotekar, psykiater eller lærer fordi man godt kunne lide stoffet og gerne ville gøre en forskel for nogen, men pludselig ser man sig selv bruge halvdelen af dagen på at udfylde skemaer, sidde i møder, lave rapporter og besvare administrative emails.

Endelig finder diagnosen form hos den tyske filosof Martin Heidegger under navnet Technik. Teknik er det, at alt – eller rettere Væren – for menneskets blik bliver udlagt som ressource, dvs. som middel til noget andet. Udvidingen og optimeringen bliver hermed til den sundeste fornuft, den tilgang man må have til alting, sin verden og sin livsverden. Heideggers pointe er, at det ikke er mennesket der kører med klatten her, men det snarere er hvad han kalder den tekniske rationalitet – ressourcegørelsen og optimering – der egentlig sidder ved rattet og betvinger mennesket i sin tjeneste til at blive, "bestandens bestiller" som han siger: den der

altimens det tror at finde på nyere, smartere og mere optimale løsninger, selv er middel for en mere grundlæggende rationalitet. Når jeg bruger lidt plads på denne diagnose af meningsløshed som et træk ved den moderne verden, så er det fordi jeg i allerhøjeste grad mener, at den er på spil både i arbejdslivet og i livet i det hele taget i dag.

Dvs. dels i) en orienteringskrise, hvor vi ikke længere kan finde en vej ved at identificere os med forudgivne former, men selv må skabe os selv (Nietzsches jubel over den frie ånds muligheder er blevet det vi skal), dels ii) at manglen på hvorfor er forsvundet ned i en stor administrativ og optimerende rationel maskine, hvor det eneste man får lyst til, når man en gang imellem kan mærke sin livsverden er: go basic. Jeg melder mig ud, jeg bliver selvstændig, jeg flytter på landet, jeg vil ikke svare på evalueringer, jeg vil ikke optimere. Jeg må finde mit eget synlige hvorfor og følge det.

5. Mening i og med arbejdslivet

Der er et andet aspekt ved Max Webers diagnose af sin samtid som jeg gerne vil bringe ind her, fordi det har betydning for vores måde at tænke arbejdsliv og mening sammen, og det er hans påvisning af protestantismens betydning for kapitalismens udvikling. I udgangspunktet har arbejdet – og vel ikke mindst industriarbejdet – været en kedelig ting. En ting, der kun fik mening fordi man skulle have noget at spise, have ly og læ, kunne brødføde sine børn og skaffe nogle fornødenheder. Arbejdet har som sådan ikke nogen mening andet end det. Webers berømte tese er nu, at netop protestantismen – i en periode (reformationen) hvor dødssynden gerrigheden, griskhed var ved at omgå en transformation fra last til dyd – spillede en afgørende rolle for udviklingen af en mening med arbejdet. Protestantismen introducerer nemlig to teser:

1) det er forudbestemt, om du vil blive frelst (prædestinationslæren), 2) du kan ikke vide, om du vil blive frelst. Men hvis det er forudbestemt kan jeg så ikke bare være doven, bedrive hor, spille fodbold eller hvad jeg nu har lyst til? Jo, men protestantismen tilføjer en tredje tese, der modificerer sidstnævnte, nemlig 3) at du

nok kan fremdrage tegn på Gud i dig selv, hvis du viser dig driftig i dette liv. Du er så at sige Guds Ge-bilde, et tegn, der må læses. Arbejdet går nu med at frembringe dette tegn ved at vise sig driftig. Det er herved, at omdannelsen af den anden dødssynd, Avaritia, griskhed, fuldbringes, og griskhed bliver en dyd.

Dette er ifølge Weber på denne måde protestantismen har virket som en katalysator for kapitalismens fremvækst. Det, der er vigtigt for os i denne sammenhæng, er, at kapitalismen, ikke i sig selv har et mål, men kun et middel: akkumuler! Men hvorfor akkumulere? Akkumuler! Men: kapitalismen snylter sig til mening, ved at abonnere på et andet meningssæt, nemlig det kristne værdisæt. Herved kan kapitalismen fremstå som andet end det, den er, nemlig meningsløs.

Den kan fremstå som meningsfuld, fordi arbejdet viser sig meningsfuldt i den protestantiske kontekst. Hvis vi nu skulle hoppe lidt frem i tiden, så viser kapitalismen – og mere specifikt arbejdslivet – sig ind i mellem at løbe ind i nogle meningsproblemer. Mest tydeligt viser Chaplin i sin Modern Times fra 1936, at mennesket i industriarbejdet selv bliver en maskine, et mekanisk menneske. I den kapitalismekritik, der opstod i 1960'erne og 1970'erne var der to fløje[2], som man kan genkende endnu i dag. Dels en socialt orienteret fløj, der var optaget af dårlige vilkår og uretfærdighed. Dels en æstetisk fløj, der var optaget af meningsløshed i arbejdslivet og realiseringen af det autonome individ. Den første fløj var primært arbejderne, fagforeningerne og sympatisører med arbejdsklassen, den anden fløj mere en arv fra en kunstnerisk venstreorienteret dandy-klasse i 1800-tallet, der fandt sin form i studenter og det vi nu kalder 68ere. Undertiden stødte de to fløje sammen, bl.a. i spørgsmålet om hvorvidt individer skulle indordne sig en fælles overenskomst i kampen for mere retfærdighed, eller individet snarere skulle frigøres fra al overgribende bestemmelse. Den kamp kan genkendes i dag i forhold til fagforeningernes krise, hvor den sidste fløj synes at have fået magten, og fagforeningerne derfor må bøje sig og blive til advokatfirmaer med individuelle hjælpehensyn. Det, der imidlertid er pointen her, er at der foregår en meningskritik af arbejdslivet fra den æstetiske fløj: vi må ikke have vores person, vores værdier, vores lyster og drømme og alt hvad der giver mening med på arbejdet; derfor

fremmedgør arbejdet os.

Tyve år senere, begyndende i 1980'erne, har arbejdslivet forandret sig. Det, der før blev kaldt inhabilitet bliver nu til duelighed. Kapitalismekritikerne var kapitalismens fornyere. Kritikken lød, at man ikke måtte have sig selv med på arbejde, og dermed alt, hvad der gav mening. Kapitalismen lavede sig om til arbejdsformer, hvor man nu skulle tage alt det med på arbejdet. Den gav ikke en indrømmelse, den omformede sig, så man nu fik kapitalisme med integreret liv. Man fik ikke rykket grænsen mellem arbejdet og meningen, man fik meningen ind på arbejdet. Set i vores historiske lys betyder det, at arbejdet, der engang skulle være midlet for et liv, nu integrerede målet i sig. Hvor fremmedgørelseskritikken i forlængelse af Marx, Weber og Husserl lød, at midlet havde overtaget scenen, og med Heidegger og Chaplin lød, at mennesket var blevet et instrument for instrumentaliteten, der lavede kapitalismen – og dermed arbejdslivet – sig endnu engang om og integrerede det moderne menneskes mening i arbejdslivet. Nu må man ikke bare have sig selv med på arbejdet, man er selv en del af arbejdet og arbejdet er en del af en. Ikke som en position eller en profession, men som en et arbejde med mig selv idet jeg arbejder. Et eksempel: Mange organisationer står i dag indlejret i en forståelse af, at de hele tiden må udvikle sig, forandre sig, skyde nye grene ud, fusionere, produktudvikle, personaleudvikle[3].

Denne udviklingsiver decentraliseres nu til den enkelte medarbejder, således at man søger at få organisationens udvikling til at foregå igennem medarbejdernes selvudvikling. Hertil introduceres kristne og quasiterapeutiske greb som samtalen, der skal kortlægge hvad medarbejderen gerne vil, brænder for, kunne tænke sig at blive til. En del af ledelsen består nu i at facilitere den enkeltes egen selvudvikling med henblik på at organisationen selvudvikler sig igennem medarbejderen. Med andre ord er selve meningsskabelsen (retning, hvorfor, lykke) i sig selv blevet integreret som en del af organisationen. Og det er som sådan ikke bare den enkelte medarbejder, der i dag er interesseret i om arbejdet er meningsfuldt, det er i høj grad organisationen, fordi dens arbejde nu altid også er et meningsarbejde.

6. Konklusion

I analysen af meningsbegrebet nåede jeg frem til, at tre komponenter var integrale momenter ved det meningsfulde, nemlig i) at der er retning i det meningsfulde ii) at der er en forståelse af et hvorfor i det meningsfulde iii) at der er en følelse af glæde relateret til det meningsfulde.

Jeg beskrev derefter, hvordan historien havde ført frem til, at særligt de to første - en retning og en besvarelse af et hvorfor - var udfordret i de seneste 130 år af vores moderne verden.

Dernæst, at arbejdslivet - og mere generelt kapitalismen - har haft en langvarig interesse i at koble sig op på andre værdisystemer, fordi arbejdet ellers kan synes meningsløst, absurd, og at kapitalismen kunne komme i krise, hvis den virker meningsløs.

Endelig, at spørgsmålet om mening i arbejdslivet ikke længere giver sig som et spørgsmål om, hvordan arbejdet tilfører noget til den del af mit liv, der giver mening, men hvordan jeg udfolder selve mit meningsfulde liv i arbejdet, og at organisationen bekymrer sig mindst lige så meget om dette. Hvad kan vi nu udlede af dette? At man i hvert fald i forhold til det meningsfulde arbejde må sørge for at alle tre er til stede - med mindre man simpelthen vil prøve at udsondre meningsløshed til at gælde for sit liv udenfor arbejdet, men så er det ikke sikkert, at man kan beholde sit arbejde.

Jeg vil gerne tilføje to ting hertil.

Hvad angår spørgsmålet om forståelsen af et hvorfor, der er mere end en forståelse af betydningen af et 'sådan gør vi' (ii), så mener jeg, at uigennemskuelighed er et væsentligt problem, og som jeg har nævnt, at det at ånden forsvinder fra proceduren og stivner til en mekanisk form lige såvel udgør et problem. Med andre ord, hvis jeg ikke kan gennemskue hvorfor og hvis dem der vidste hvorfor det var bedst, godt og meningsfuldt ikke længere er synlige, mærkbare eller overhovedet ansatte, så kommer mit arbejde til at virke meningsløst.

Hertil føjer sig en tredje risiko for meningsløshed, nemlig tilfældighed. Hvis det virker tilfældigt hvorfor vi skal gøre sådan, hvorfor midlerne bliver fordelt som de gør, hvorfor vi skal lægges sammen, hvorfor vi skal derhen og ikke derhen, så kommer arbejdet til at virke meningsløst. Og selvfølgelig vice versa: hvis det er gennemskueligt, hvis dem der ved hvorfor er mærkbare og hvis det virker nødvendigt at vi gør sådan, så virker arbejdet meningsfuldt, det siger sig selv. Problemet er imidlertid, at al ledelse baserer sig på kontingens.

At der ikke er nødvendige grunde til at tage nogen beslutning, men at beslutninger må tages. De kunne tages anderledes, men man må gøre noget, der ikke er nødvendigt - andet end at det er nødvendigt at man gør noget. Det vil sige, at beslutningernes grund i sig selv har meningsløsheden i sig i form af tilfældigheden. Det gør, tror jeg, at med mindre man kører en stor ideologisk kampagne, fører en sekt eller som det ofte sker fremmaler en krisestemning, så er elementer i arbejdet tilfældige og dermed ikke meningsfulde. Og sådan tror jeg nødvendigvis altid det må være, at der er elementer af tilfældighed, der ikke giver mening.

Det kan så mildnes med grunde, men grundene har stadig ikke deres nødvendige grund. Det andet, jeg gerne vil tilføje, handler om det første (i) og det tredje punkt (iii), nemlig retningen og lykkefølelsen.

Vi husker at sens havde dobbeltbetydningen af mening og retning. At følelsen af at skulle et sted hen og bevæge sig, i sig selv er meningsgivende. Det føles meningsløst at sidde stille i en kø - når man ved hvor man skal hen, men ikke bevæger sig. Det føles også meningsløst, når man farer vild, når man kører rundt uden at vide, hvor man skal hen - eller endnu mere, hvis man bare kører for ikke at stoppe. Noget af det - og det bliver mine afsluttende ord - som jeg tror det moderne menneske undertiden drømmer om, er at der kunne gives en lykke uden en retning. Det vil ikke sige ikke at vide, hvor man skal hen, men at vide, at man ikke skal hen.

At det vi gør er godt nok, og at det skal vi blive ved med at gøre. Desværre lægger vores tid ikke op til det. Men jeg tror, at det er ved at være på tide at være utidssvarende, hvis man vil have mening med arbejdet, og gentage noget af det, der

allerede giver mening. Det er i virkeligheden en gammel drøm: drømmen om at komme hjem.

Anders Fogh Jensen www.filosoffen.dk

[1] Cf. Odo Marquard: "Zur Diätetik der Sinnerwartung" in Apologie des Zufälligen, Reklam, 1986, pp.33-53. [2] Jeg følger her Boltanski og Chiapellos Le nouvel esprit du capitalisme, Gallimard, 1999. Se også min Projektsamfundet, Aarhus Universitetsforlag 2009, kap.9.

[3] Som på samme tid er en realisering af Heideggers Technik og Nietzsches Wille zur Macht, som en altid villen mere og andet. Instrumentaliseringen er blevet til en altid villen mere og andet end det, der er nu.

[Gå på opdagelse i dette tema](#)

